

HANEFÎ USÛLÜNDE İCMÂ; EBÛ ZEYD ED-DEBÛSÎ VE ALÂUDDÎN ES- SEMEREKANDÎ'NİN YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ*

Abdullah KAVALCIOĞLU**

Öz

İslam hukuku ilminin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen İcmâ Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan sorunları çözmeye kullanılan delillerden biridir. Her ne kadar müslüman âlimlerin çoğunluğu tarafından bir hüküm tespiti için hüccet olarak kabul edilse de icmâ'nın bir hüccet olmadığını savunan âlimler de vardır. İcmâ'nın hüccet olduğunu savunan âlimler ise icmâ'nın mahiyeti ve bilgi değeri hususunda bazı konularda ihtilaf ederler. Her ikisi de Hanefi mezhebine mensup olan Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) ve Alâuddîn es-Semerkandî'de (ö. 539/1144) icmâ konusuna dair birçok konuda benzer görüşleri savunurken bazı hususlarda ayrışırlar. Bu iki âlimden biri olan Debûsî Irak Hanefi usul geleneğinin tesis edilmesinde önemli katkıları olan bir âlimdir. Semerkandî ise başta Debûsî olmak üzere Irak Hanefi usul geleneğini birçok konuda eleştirir. Bu çalışmada Hanefi usul anlayışının oluşmasında önemli tesirleri olan Debûsî ve Semerkandî'nin icmâ'nın mahiyeti icmâ ehlinde bulunması gereken şartlar icmâ'nın türleri ve icmâ'nın hükmü konusundaki görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Dinin Kaynakları, İcmâ, Debûsî, Alâuddîn es-Semerkandî.

İJMA İN THE USUL AL-HANAFİ; THE COMPARİSON OF THE ABU ZAYD AL-DABÛSÎ AND ALAUDDIN AL-SAMARQANDÎ

Abstract

İjmâ' which is accepted one of the most important sources of Islamic jurisprudence is one of the sources used to solve the problems after the death of Prophet Muhammad (pbuh). Even if it is accepted as a proof for verdict by many

Atf: Kavalcioğlu, Abdullah (2018), "Hanefî Usûlünde İcmâ; Ebû Zeyd Ed-Debûsî ve Alâuddîn Es-Semerkandî'nin Yaklaşımlarının Mukayesesî", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (15), ss. 1-19.

* Bu çalışma "Debûsî'nin Takvîmü'l-Edillesi ile Semerkandî'nin Mîzanu'l-Usul'ünün Mukayesesî" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "Comparison of Debûsî's Taqvîmü'l-Edille with Samarkandî's Mîzanu'l-Usul", (PhD Dissertation, Atatürk University, Erzurum/Turkey, 2018).

** Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, (konursu_kaval@mynet.com), orcid.org/0000-0002-4993-0693.

Muslim scholars, there are scholars who don't accept *ijmâ'* as a proof. The scholars who accept *ijmâ'* as a proof disagree on some issues like the nature and value of knowledge. While Abu Zayd al-Dabûsî and Alauddin al-Samarkandî both of whom are dependent on Hanafi sect defend same opinions on many issues, they disagree on some matters. al- Dabusi is a scholar who has very important contributions on the constitution of Iraq Hanafi methodology. al-Samarkandi as one of the most important representatives for the tradition of Samarkand Hanafi methodology criticizes Iraq Hanafi school, notably al-Dabusi, in many issue. In this work, the views of very important scholars of Hanafi school, al-Dabusi and al-Samarkandi, about the nature of *ijmâ'*, the qualities that the scholars who make *ijmâ'* must have, the types of *ijmâ'* and the verdict of *ijmâ'* will be analyzed comparatively.

Key Words: Usûl al-Fiĥ, Sources of Religion, Ijma, al-Dabûsî, Alauddin al-Samarkandî

Giriş

Fıkıh usûlünün en önemli konularından biri olan icmâ, usul kitaplarında hem fıkhın temel kaynaklarından biri olarak hem de hükümlerin meşruiyetinin delili olarak ele alınır.¹ Kitap ve sünnetin naslarından sonra başvurulmuş üçüncü asıl olan icmâ usul eserlerinde kitap ve sünnet başlıklarından sonra ele alınır. Usul âlimleri icmâ konusunu ele alma hususunda ittifak etmiş olsalar da icmâ delilinin mahiyeti hususunda farklı düşüncelere sahiptirler. Bu çalışmada her ikisi de Hanefî Mezhebine mensup olan Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) ve Alâuddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) icmâ konusuna yaklaşımları ele alınacaktır. Bu iki âlim Hanefî usulünde en belirgin ayırım olan Irak-Semerkant Hanefiliği ekollerinin en önemli temsilcileridir.²

Debûsî, Irak bölgesinde zayıflayan Hanefî usul geleneğini Mâverâünnehir bölgesine taşınmasında belirleyici bir etkiye sahip olan âlimlerden biridir. Debûsî'nin önemli katkılarıyla Mâverâünnehir bölgesine taşınan Irak Hanefî usul anlayışı³ Serahsî (ö. 483/1090) ve Ebû'l-Usr Pezdevî'nin (ö. 482/1089) de katkılarıyla Hanefî usulcüler arasında en güçlü usul geleneği haline gelmiştir.⁴ Ancak kendisi

¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21, 417-418.

² Hanefî usulünde Irak-Semerkant ayırımına dair bilgi için bk. Murat Sarıtaş, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 22-37; Heysem Hazne, *İhtilafu'l-Uşuliyeye Beyne Medreseti'l-Irak ve Semerkant ve Eserüha fi Fıkhi'l-Hanefî* (Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004), 19-34.

³ Hicri ikinci yüzyılda Irak bölgesinde doğup yine aynı bölgede yaygınlaşan Hanefilik bu bölgede hicri beşinci yüzyıla kadar güç ve etkinliğini korumayı başarmıştır. Ancak Hicri 5. asırdan itibaren Irak bölgesinde etkinliğini yitirmeye başlayan Hanefî Mezhebi Mâverâünnehir bölgesinde güçlenmeye başlamıştır. Konu hakkında değerlendirmeler için bk. Murat Şimşek, *Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik Tarih ve Usûl* (Konya: Aybil Yayınları, 2014), 39; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 11.

⁴ Konu hakkında değerlendirmeler için bk. Murtaza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi* (İstanbul: Dem, 2017), 43-44; A. Cüneyt Köksal, İbrahim Kafi Dönmez, "Usûl-i fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 205.

de Hanefî mezhebine mensup olan Semerkandî, Debûsî tarafından Mâverâünnehir bölgesine taşınan Serahsî ve Ebü'l-Usr Pezdevî'nin katkılarıyla daha da güçlenen bu usul anlayışını yoğun bir şekilde tenkit etmiştir. Semerkandî'ye göre Debûsî ve onun usul geleneğini devam ettiren usulcüler usul ilkelerini tesis ederken ya Mutezile ya da Ehl-i Hadis'ten etkilenmişlerdir.⁵ Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) benimsediği ilkeleri esas kabul eden bir usul anlayışı geliştirilmesi gerektiği görüşünü benimseyen Semerkandî, *Mizanu'l-Usûl* adlı eserini bu amacı gerçekleştirmek için kaleme aldığını ifade eder.⁶ Semerkandî'nin bu eseri Semerkant Hanefî usul geleneğinin ilkelerini toplu bir şekilde bulabileceğimiz en kapsamlı eserdir.⁷ Dolayısıyla Debûsî ve Semerkandî'nin Hanefî mezhebinin usul anlayışında ortaya çıkan en önemli ayrımlardan biri olan Irak-Semerkant ayrımının en önemli temsilcileri oldukları söylenebilir.

Bu çalışmada bu iki müellifin icmâ konusunda ortak olarak ele aldıkları hususlar karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Debûsî ve Semerkandî, diğer usul âlimleri gibi, eserlerinde icmâ konusuna değinmişlerdir. Yaptığı hüccet taksiminde icmâ'ı kesin ilim ifade eden delillerden sayan Debûsî'ye göre icmâ, kitap ve sünnetten sonra gelen üçüncü delildir.⁸ Semerkandî'ye göre de icmâ, kitabın müfesser nassı, mütevâtir ve meşhur sünnet ile birlikte kesinlik ifade eden delillerdendir.⁹

1. Tanımı

İcmâ kavramı sözlükte, tek kişi için kullanıldığında azim, kararlılık gibi anlamlara gelirken topluluk için kullanıldığında ittifak etmek, bir hususta fikir birliği etmek ve birbirinden ayrı olan şeyleri bir araya getirmek anlamlarında kullanılır.¹⁰ Bir usul terimi olarak ise icmâ 'Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonraki herhangi bir asırda İslam müctehidlerinin şer'î bir meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine varmaları' diye tarif edilir.¹¹

Debûsî icmâ'ı 'Hz. Muhammed ümmetinden olan adâlet vafına sahip ve ictihad ehli olan âlimlerin yaşamış oldukları asırda bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmalarıdır' diye tanımlar.¹² Semerkandî'ye göre ise icmâ, icmâ ehliyetine sahip olan müctehidlerin yaşadıkları dönemde dini bir meselenin

⁵ Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'icil-'uqûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es- Sa'dî (Mekke: Matbaatü'l-Hulud, 1987), 1: 98-99.

⁶ Semerkandî'nin konu hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Semerkandî, *Mizân*, 1: 98-100.

⁷ Konu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 52-53.

⁸ Ebu Zeyd Debûsî, *Takvîmü usûlil-fıkh ve tahdîdü edilleti's-şer'*, thk. Abdü'l-Celil el-Ata (Dimaşk: Daru'n-Nu'man li'l-Ulum, 2005), 1: 41.

⁹ Semerkandî, *Mizân*, 1: 106; 2: 843.

¹⁰ Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbni Manzur, *Lisânu'l-'arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1300 h.), "Cma" mad., 8: 53-57; Semerkandî, *Mizân*, 2: 709; Bilal Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 144.

¹¹ Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma*, 145; Dönmez, "İcma", 21: 417.

¹² Debûsî, *Takvîm*, 1: 60.

hükümü hakkında görüş birliğine varmalarıdır. Ona göre görüş birliğine varılan dinî hüküm amel ile ilgili olabileceği gibi akîde ile ilgili de olabilir.¹³

2. İcmâ Ehlinde Bulunması Gereken Şartlar

Debûsî, icmâ ehlinde bulunması gereken şartları ayrı bir başlık altında ele almaz. Ancak, yaptığı icmâ tanımından ve icmâın diğer konuları ile ilgili ifadelerinden müellifin hangi şartları gerekli gördüğü anlaşılabilir. Semerkandî ise icmâ ehlinde bulunması gereken şartları ayrı bir başlık altında ele alır. Buna göre iki müellifin konu hakkındaki ifadeleri incelendiğinde icmâ ehlinde bulunması gereken şu dört özellikten bahsettikleri söylenebilir; Müslüman olma, adâlet vasfına sahip olma, ictihad ehli olma ve Ehl-i sünnet mensubu olma.

2. 1. İcmâ Ehlinin Müslüman Olması

Debûsî, yalnızca Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan müctehidlerin icmâsının hüccet olduğunu söyler. Geçmiş peygamberlerin ümmetleri sayıca daha çok olmalarına rağmen onların âlimlerinin bir konuda fikir birliği etmesi icmâ olarak kabul edilmez. İcmâ delilinin yalnızca müslümanlar için hüccet olması İslam dininin yüceliğini göstermek için müslümanlara has kılınmış bir lütuftur. Bu durumun müslümanlara has kılınması ise Muhammed (s.a.v) ümmetinin hatalı bir görüş üzerinde görüş birliği etmekten korunmuş olmaları sebebiyledir.¹⁴

Semerkindî'ye göre ise icmâ delili "كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ"¹⁵ ve "وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ"¹⁶ ayetleri ile kerameti sebebiyle Muhammed (s.a.v) ümmetine has kılınmıştır. Ancak bu nasların kapsamına dâhil olmak için kişinin aynı zamanda saygınlık sahibi, şahitliği kabul edilen ve kendisine hitabın yönelmesini mümkün kılan akıl ve baliğ olma özelliklerine sahip olması gerekir.¹⁷

2. 2. İcmâ Ehlinin Âdil Olması

Debûsî, icmâ'a dâhil olan müctehidlerin adâlet¹⁸ vasfına sahip kişiler olması gerektiği görüşünü benimser. Ona göre müctehidin adâlet vasfı, doğru bulmadığı bir görüş kendisine ulaştığında, müctehidi doğru olduğuna inandığı görüşü açıklamaya yönelir.¹⁹ Adâlet vasfını icmâ ehli olmanın şartı kabul eden Debûsî'ye göre fâsıklık ve yalancılık ithamından dolayı şahitliği kabul edilmeyen kişilerin icmâ'a muhalefetine itibar edilmez. Çünkü din işleri dünya işlerinden daha

¹³ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 709-710.

¹⁴ Debûsî, *Taḳvîm*, 1: 50-51.

¹⁵ "Siz, insanlar için ortaya çıkarılan hayırlı bir ümmetsiniz." (Ali İmran 3/110)

¹⁶ "Böylece sizi insanlara şahid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık." (Bakara 2/143)

¹⁷ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 713.

¹⁸ Adâlet vasfı kişinin itikâdî bakımdan eleştirilmesini gerektirecek açık bir kusur taşımaması ve bidatlerden kaçınmasını gerektirir. Konu hakkında değerlendirme için bk. Dönmez, "İcma", 21: 422-423.

¹⁹ Debûsî, *Taḳvîm*, 1: 61.

önemlidir. Bu sebeple dünya işlerinde şahitlik yapmayı engelleyen her itham din işlerin de de görüş belirtmeye engeldir.²⁰

Semerkandî'ye göre de icmâ'a katılacak kişinin adâlet vasfına sahip olması gerekir. Bundan dolayı kâfirin, fasığın ve delinin icmâ'a muhalefeti dikkate alınmaz.²¹

2. 3. İcmâ Ehlinin Müctehid Olması

Debûsî'nin yapmış olduğu icmâ tanımında ifade ettiği üzere icmâ'a ehil olabilmesi için kişinin müctehid olması gerekir. Ona göre olayların hükümleri hakkında görüş sahibi olmayan avamın karşı çıkması icmâ'ın geçerliliğini etkilemez.²²

Semerkandî'ye göre de icmâ ehlinin müctehid olması gerekir. Zira örneğin hakkında nas olan meselenin hükmünün illeti olan vasıf ile diğer vasıfları birbirinden ayırabilecek derecede ictihad ehli olmayan kişi hakkında nas olmayan meselenin hükmünü anlayamaz. Yine icmâ ehlinin doğruluk yönü tercih edilen ve böylelikle rivayete ehil olan râvî ile rivayete ehil olmayan râvîleri birbirinden ayırabilecek derecede hadis ilmini bilmesi gerekir. Bu sebepler dolayısıyla avamın ve ictihad seviyesine ulaşmamış ilim talebeleri gibi müctehid olmayan kişilerin icmâ'a muhalefet etmelerine itibar edilmez.²³

2. 4. İcmâ Ehlinin Ehl-i sünnet Mensubu Olması

Semerkandî'ye göre icmâ ehlinin Ehl-i sünnet mensubu kişilerden olması gerekir. Ona göre bid'at ehlinin icmâ'a muhalefeti dikkate alınmaz. Çünkü ümmetin icmâ'ının delil oluşu ümmetin saygınlığından kaynaklanır. Bid'at ehli ise saygınlık sahibi kişiler değildir.²⁴

Debûsî ise icmâ ehli için Ehl-i sünnet olma şartını zikretmez. Ancak ona göre müslümanların icmâi hüccet olduğu için nefislerine uymada aşırı gidip küfre düşenler icmâ ehli olamazlar. Bu sebeple Rafizîler'in Hz. Ebubekir'in halife oluşuna ve Haricîler'in Hz. Ali'in halife oluşuna muhalefet etmelerine itibar edilmez.²⁵ Ayrıca ona göre yakîn ve kesin bilgi gerektiren delil sebebiyle hükmü belli olan hususa nefsinin arzularına uyarak muhalefet eden kişinin muhalefetine de itibar edilmez. Ancak heva sahibinin hevasına uymakla nispet edildiği husus haricindeki meselelere muhalefetine, nefesine uymada aşırı gidip küfre düşmedikçe, itibar edilir.²⁶

²⁰ Debûsî, *Ta'vîm*, 1: 63.

²¹ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 713.

²² Debûsî, *Ta'vîm*, 1: 60.

²³ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 713.

²⁴ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 713.

²⁵ Debûsî, *Ta'vîm*, 1: 64.

²⁶ Debûsî, *Ta'vîm*, 1: 61-64.

Semerkindî ise heva sahibinin nefesine uymada aşırı gidip küfre düşmedikçe icmâ'a muhalefetlerine itibar edilmesi gerektiği görüşünü doğru bulmaz. Nefsine uyan kişiyi bid'at ehli olarak tanımlayan Semerkindî, hevasına uyan kişinin icmâ'a muhalefetine itibar edilmeyeceği görüşünü savunur. Ona göre nefesine-hevasına uyan kişinin bu sebeple küfre düşüp düşmemesi arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da hevasına uyan kişinin muhalefetine itibar edilmez.²⁷

Şu durumda her iki müellifin icmâ ehlinde bulunması gereken şartlar hususunda aynı görüştedir. Ancak, sadece hevasına uyan kişinin icmâ'a muhalefetine etkisi hususunda ihtilaf ederler. Debûsî'ye göre kesin bilgi gerektiren delil sebebi ile hükmü belli olan görüşe hevasına uyararak muhalefet eden kişinin o konudaki muhalefeti ve nefesine uymada sınırı aşmasından dolayı arsızlaşan ya da küfre düşen kişinin icmâ'a muhalefeti dikkate alınmaz. Ancak nefesine-hevasına uyan kişi hevasına uymakla nispet edildiği husus dışındaki bir meseledeki muhalefeti, nefesine uymada küfre düşecek derecede aşırı gitmedikçe, dikkate alınır. Semerkindî ise hevasına uyan kişiyi bid'at ehli olarak tanımlar. Ve icmâ'ın Muhammed (s.a.v) ümmetine has kılınmasının ümmetin saygınlığından kaynaklandığını hevasına uyan kişinin ise kerâmet ehli olmaması dolayısıyla icmâ'a ehil olamayacakları görüşünü benimser. Semerkindî, Debûsî'nin aksine nefse uymada aşırı giden aşırı gitmeyen ayrımı yapmaz. Dolayısıyla her iki yaklaşımın da prensip olarak aynı olsa da kişisel bakış ve yaklaşım farkları olduğu söylenebilir.

3. İcmânın Türleri

3. 1. İcmâ'a Katılan Kişiler Bakımından İcmâ'ın Türleri

Debûsî'ye göre icmâ, icmâ'a katılan kişiler bakımından dört kısma ayrılır. Bunlar;

- Sahabenin hepsinin sarîh icmâsı;

Sahabenin sarîh icmâsı en kuvvetli icmâ türüdür. Çünkü ehl-i beyt ve Medine ehli bu icmâyı gerçekleştirenler arasındadır. Ümmet sahabe icmâ'ının en kuvvetli icmâ olduğu hususunda ortak kanaate sahiptir.

- Sahabeden bir kısmının görüşünü açıklaması bir kısmının ise sükûtuyla meydana gelen icmâ;

Bu tür icmâ sahabenin tamamının sözlü beyanına dayalı olan icmâdan daha zayıftır. Çünkü sükût delâlet açısından tahrir gibidir. Tahrir ise kuvvet açısından görüşün açıkça beyan edilmesinden daha zayıftır. Zira görüş belirtmemek olan sükût ancak delâlet yoluyla hüccet olur. Bu ise görüşün açıkça ifade edilmesinden daha zayıftır.

²⁷ Semerkindî, *Mîzân*, 2: 713-714.

- Sahabeden sonraki bir asırda, hakkında kendilerinden önceki dönemlerde görüş belirtilmeyen bir meselede, müctehidlerin icmâ etmesi;

Sahabeden sonraki bir neslin kendilerinden önceki nesillerde hakkında görüş belirtilmeyen bir meselede icmâ etmeleri sahabenin bir kısmının sükûtuyla oluşan icmâdan daha zayıftır. Çünkü Peygamber (s.a.v) 'Ümmetimin en hayırlıları, benim asrımdaya yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelen nesildir ve sonra onlardan sonra gelen nesildir'²⁸ buyurmuştur. Bu hadise göre sahabe ile onlardan sonra gelen nesiller arasında Peygamber (s.a.v) ve sahabe arasındaki farklılığa benzer bir farklılık vardır. Peygamber (s.a.v), böylelikle farklı dönemlerde yaşayan insanları hayırlı olma açısından mertebelere ayırmıştır. Bu sebeple farklı dönemlerde meydana gelen icmâların da hüccet olma kuvveti açısından sınıflandırılması gerekir.²⁹

- Daha önceki asırlarda hakkında ihtilaf edilen bir hüküm hakkındaki icmâ;

Debûsî'ye göre, bazı âlimler bu görüş birliğinin icmâ sayılmayacağı görüşünü benimserler. Zira onlara göre icmâ'nın hüccet olduğunu bildiren deliller ümmetin tamamının icmâ'a katılması gerekliliğini ifade eder. Ümmetin tamamı ise ölü ve diri olan bütün ümmeti kapsar. Bu görüşü savunanlara göre bir konuda görüş ifade edilmiş ise sonraki dönemlerde bu görüşün hilafına olacak şekilde icmâ gerçekleşmez. Zira muhalif olan kişi hayatta olsaydı icmâ gerçekleşmeyecekti. Debûsî'ye göre ise, geçmişte hakkında görüş bulunan bir hükmün hilafına da olsa yaşadıkları dönemde müslümanların bir görüş üzerinde icmâ etmeleri mümkündür. Zira icmâ'nın gerçekleşmesinden önceki ihtilaf sonraki asırlarda icmâ'nın oluşmasını engellemez. Çünkü Muhammed ümmeti emri bi'l-ma'rûf görevini yapmaları dolayısıyla hayırlı ümmet sayılmış ve icmâları hüccet kılınmıştır. Ümmete hayırlı olma vasfını kazandıran iyiliği emretme vasfı ise hayatta olan kişilerden beklenir. Ölen kişiden iyiliği emretmesi beklenmez. Bu sebeple icmâ da kastedilen Peygamber (s.a.v) zamanından kıyamete kadar gelen bütün müctehidlerin bir hüküm üzerinde görüş birliğine varması değil her asırda hayatta olan ümmetin bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmalarıdır.³⁰

Debûsî, bir konuda icmâ'nın gerçekleşmesinden önceki muhalif görüşün o konuda icmâ edilmesine engel olmayacağı görüşünü benimsese de, konu hakkındaki ihtilaf sebebiyle bu tür icmâ'nın delil olma kuvveti açısından icmâ'nın en alt mertebesinde yer aldığı görüşünü savunur. Dolayısıyla o, icmâyı delil olma kuvveti açısından dört kısma ayırır ve sahabenin sarih icmâ'nının en güçlü icmâ türü olduğunu söyler. Müellif görüşünü İmam Muhammed'den aktardığı 'her asırda yaşayan müctehidlerin icmâsı hüccettir. Ancak bu icmâların hepsi aynı kuvvette değildir'³¹ ifadesiyle temellendirir. Ancak Debûsî, her ne kadar icmâyı delil olma kuvveti açısından sınıflandırıp sahabenin sarih icmâ'nının en güçlü icmâ olduğunu söylese de ona göre bu icmâ türlerinin hepsi bağlayıcı birer

²⁸ Buhârî, "Fedâilu's-Sahabe", 1; Tirmizî, "Fiten", 7; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 214.

²⁹ Debûsî, *Takvîm*, 1: 67-69.

³⁰ Debûsî, *Takvîm*, 1: 69-73.

³¹ Debûsî, *Takvîm*, 1: 68.

hüccettirler.³² Bunun tek istisnası daha önceki asırlarda hakkında ihtilaf edilen bir hüküm hakkındaki icmâdır. Zira Debûsî'ye göre icmâ'nın en alt mertebesi olan bu icmâ çeşidi ilmi zorunlu kılan bir hüccet değildir.³³

Semerkindî ise böyle bir sınıflandırma yapmaz ancak, Allah Teâlâ'nın onları dalâlete götüren ihtilaftan koruması sebebiyle asıl icmâ'nın sahabe icmâsı olduğunu söyler.³⁴ Semerkindî, bazı Hanefî âlimlerin ise icmâyı kısımlara ayırdıklarını ve bu kısımlardan bazılarının kat'î bilgiyi gerektirdiği bazılarının ise kat'î bilgiyi gerektirmediği görüşünü benimsediklerini söyler. Bu görüşü hatalı bulan Semerkindî, icmâ'nın kat'î ilim gerektirdiğini ve sınıflandırılmayacağını ifade eder.³⁵

Serahsî'ye göre de sahabenin icmâsı ile sabit olan hüküm kitap ve sünnetle sabit olan hüküm gibidir ve inkâr eden kişi tekfir edilir.³⁶ İbni Hümam ise bu görüşü Fâhrü'l-İslâm Pezdevî'ye atfeder ve onun sahâbenin sarîh icmâsını inkâr edenin tekfir edileceği görüşünü benimsediğini söyler.³⁷ Hanefiler de genel kabul gören görüş de Sahâbenin sarîh icmâsının kat'î ilim ifade edeceği ve bu yolla elde edilen bilgiyi kabul etmeyen kişinin de tekfir edileceği yönündedir.³⁸

Dolayısıyla Debusî'nin icmaa ilişkin tasnifi Hanefî usulcülerin geneli tarafından kabul görmüştür. Hanefî usulcülerini taksimi yapan Debûsî'ye ek olarak bu icmâ türlerini ifade ettikleri hüküm ve bağlayıcılıkları açısından da sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre en güçlü icmâ olan sahabenin sarîh icmâ'ı ifade ettiği ilim açısından kitap ve mütevâtir sünnet gibi kat'î ilim ifade eder ve bu icmâyı inkâr eden kişi tekfir edilir. İkinci kısım ise sahabe döneminde hakkında görüş belirtilmeyen bir hüküm hususunda sahabe dönemi sonrası meydana gelen icmâdır. Bu icmâ türü ifade ettiği bilgi değeri açısından meşhur haber gibidir. Bu icmâ türünü inkâr eden kişi tekfir edilmez ancak aşağılanır. Üçüncü kısım ise Sahabe döneminden sonra herhangi bir dönemde yaşamış olan müctehidlerin kendilerinden önceki bir dönemde hakkında ihtilaf edilen bir meselede icmâ etmeleridir. Bu icmâ türü ise haber-i vâhid gibi zan ifade eder ve bu tür icmâyı inkâr eden kişi aşağılanmaz.³⁹

³² Debûsî, *Takvîm*, 1: 41; Debûsî, *Takvîm*, 1: 60-68.

³³ Debûsî, *Takvîm*, 1: 73.

³⁴ Semerkindî, *Mîzan*, 2: 714.

³⁵ Semerkindî, *Mîzan*, 2: 787.

³⁶ Şemsü'l-Eimme Serahsî, *Usûlü's-serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1: 318.

³⁷ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*. (Emir Padişah'ın, Teysîrüt-Tahrîr'i içinde), Mekke: Daru'l-Baz, t.y, 3: 260.

³⁸ Muhammed b. Hasan İbn Emîri'l-Hâcc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, tsh. Mahmut Muhammed Ömer (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3: 144-145; Dönmez, "İcma", *DİA*, XXI, 426.

³⁹ Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrar 'an şûli fâhrü'l-islâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3: 367; Serahsî, *Usul*, 1: 318; Molla Hüsvrev, Mehmed Efendi, *Fıkıh usûlü Mirkatü'l-Vusûl Tercümesi ve Şerhi*, trc. Haydar Sadıkoğlu (İstanbul: Özgü Yayınevi, 2012), 316; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 3: 260; Kıvamü'd-Din Emir Kâtip el-İtkânî, *et-Tebyîn* (Ahiskefî'nin Müntehab Adli Eseri'nin Şerhi) thk. Nasır Mustafa Osman (Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 1999), 1: 728-729; Ekrem Keleş, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994), 141-142.

3. 2. Meydana Gelişi Bakımından İcmâ'ın Türleri

Debûsî'ye göre meydana gelişi bakımından icmâ sarîh icmâ ve sükûtî icmâ diye iki kısma ayrılır.⁴⁰ Semerkandî ise icmâyı kavli, fiili ve sükûtî icmâ diye üç kısma ayırır. Böylece icmâ çeşitlerine fiili icmâyı ekleyen Semerkandî, fiili icmâ'ın müctehidlerin bir fiili yapmada icmâ etmeleri olduğunu ifade eder.⁴¹ Müellif fiili icmâ'a örnek öğlen namazından önce kılınan namazı zikreder. Bu namazın hükmü farz da vacip te değildir. Ancak sahabe bu namazın kılınması gerektiği hususunda icmâ etmiştir.⁴²

3. 2. 1. Sarîh İcmâ

Debûsî, sarîh icmâ'ı *icmâu'n-nass* diye isimlendirir. Müellif, sarîh icmâ'ın görüşlerin açıklanarak yapılan icmâ olduğunu ve bu icmâ türünde bir tartışma olmadığını söyler.⁴³ Semerkandî ise sarîh icmâ'ı *icmâu'l-kavli* diye isimlendirir. Ona göre sarîh icmâ ictihad ehli olan kişilerin toplu olarak bir meselenin hükmü hakkında caiz, fasit, helal ve haram gibi tek bir görüş etrafında birleşmeleridir. Bu icmâ türünde müctehidler icmâ edilen hükme katıldıklarını sözlü olarak beyan eder.⁴⁴

3. 2. 2. Sükûtî İcmâ

Debûsî'ye göre sükûtî icmâ, herhangi bir asırdaki âlimlerin bir kısmının bir konuda görüşlerini (sözlü olarak) beyan etmeleri ve bir kısım âlimlerin ise görüş kendilerine ulaştıktan sonra ya da görüş halk arasında yaygınlaşıp herkes tarafından bilinir hale geldikten sonra bu görüşe itiraz etmemeleri ile gerçekleşir. Sükûtî icmâ, ya fetvanın müctehide arz edilmesi ile ya da fetvanın yaygınlaşmış olmasına rağmen müctehidin ihtilaf etmemesiyle olur. Çünkü bir kısım âlim tarafından zikredilen fetva toplum arasında yaygınlaşırsa bu fetvanın fetva konularına ilgi duyan kişilere ulaşmaması zordur. Bu sebeple fetvanın meşhur olması fetvanın müctehide arz edilmesi gibidir.⁴⁵ Ona göre sükûtî icmâ'ın gerçekleşebilmesi için müctehidin görüş kendisine ulaştıktan sonra konu ile ilgili benzer durumları incelemeye yetecek kadar bir sürenin geçmiş olması gerekir. Konu hakkında düşünme için yeterli sürenin geçmesinden sonra müctehid ifade edilen görüşe muhalif bir görüş açıklamazsa icmâ gerçekleşmiş olur. Müctehidin duyduğu görüşün aksine düşünmesi durumunda sükût etmesi (itiraz etmemesi) düşünülemez. Çünkü adâlet vasfına sahip olan müctehid kendisine ulaşan görüşün doğru olmadığını düşünürse hak olduğuna inandığı kendi görüşünü beyan etmemesi doğru olmaz. Zira sahip olduğu adâlet vasfı müctehidi doğru bildiğini açıklamaya yöneltir. Dolayısıyla müctehit bilgi sahibi olduğu bir hüküm

⁴⁰ Debûsî, *Takvîm*, 1: 60.

⁴¹ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 739.

⁴² Semerkandî, *Mîzân*, 2: 771.

⁴³ Debûsî, *Takvîm*, 1: 61.

⁴⁴ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 739.

⁴⁵ Debûsî, *Takvîm*, 1: 64.

hakkında susuyorsa bu suskunluk ancak helal olan bir sebepten kaynaklanır. Bu sebep ise müctehidin o hükmün doğru olduğunu kabul etmesidir.

Debûsî'ye göre müctehid kendisine ulaşan hükmün doğruluğunu araştırmak için o hükmün benzerlerini araştırıp incelemesi ve bir görüşte karar kılabilmesi için bu araştırmanın yapılmasına yetecek kadar zamanın geçmesi de gereklidir.⁴⁶

Dolayısıyla Debûsî'nin sükûtî icmâ'nın gerçekleşebilmesini şu iki şarta bağladığı söylenebilir;

- Hakkında görüş bildirilen hükmün icmâ ehli olan kişiye ulaşması gerekir. Bu ya hükmün ona arz edilmesi ya da halk arasında yayılarak biliniyor olmasıyla mümkün olur.

- İcmâ ehli olan kişinin, görüş kendisine ulaştıktan sonra, konu hakkındaki görüşünün ortaya çıkmasına imkân verecek süre geçtikten sonra bu hükmün aksine görüş bildirmemesi gerekir. Ona göre sükût edecek âlimlerin sayılarının az ya da çok oluşu icmâ'nın meydana gelmesine etkisi olmaz.⁴⁷

Semerkindî'ye göre ise sükûtî icmâ ictihad ehli olan kişilerin toplu olarak din işlerinde bir hükme razı olmalarıdır. Bu iki şekilde olur;

- Kişinin, zorlama olmaksızın, razı olduğunu bildirmesiyle olur. Zira rıza bâtın bir şeydir ve ancak rızaya delâlet eden açık bir sebeple bilinebilir. Bu sebep ise kişinin razı olduğunu haber vermesidir.

- Bir konu hakkındaki hükmün ictihad ehli arasında yayılması ve ictihad ehli olan kimselerin de bu hüküm hakkında sükût etmeleridir. Ancak bu sükût korkudan kaynaklanmamalıdır. Çünkü korku anında ifade edilen hükmü reddetmekten kaçınmak olağan bir durumdur hatta meşru bir ruhsattır. Dolayısıyla müctehidin korkudan dolayı doğru kabul etmediği bir hükme itiraz etmemesi onun hükmü onayladığı anlamına gelmez. Bu sebeple sükûtî icmâda sükûtun korkudan kaynaklanmaması şart kılınmıştır.⁴⁸

Semerkindî'ye göre bir meselede icmâ bazı müctehidlerin kavli, bazılarının fiili ve bazı müctehidlerin de sükûtü ile meydana gelebileceği gibi yalnızca kavli ya da yalnızca fiili icmâ ile de meydana gelebilir. Kavli ve fiili icmâ da rıza göstergesi, müctehidin hakkında görüş birliği edilen hükmü onayladığını sözlü ya da fiili olarak açıkça ifade etmesidir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Ancak, Semerkindî'ye göre, bir mesele hakkında verilen hükmün yaygınlaşmış olması durumunda korkudan kaynaklanmayan sükûtun icmâ olup olmadığı hususunda iki seçenek vardır. Bunlardan ilki meselenin ictihadi bir mesele olması durumudur. İkincisi ise görüş birliğine varılan konunun kat'î bir delil ile bilinebilen aklî bir mesele olması durumudur.

İcmâ'a Konu Olan Meselenin Aklî Bir Mesele Olması

⁴⁶ Debûsî, *Takvîm*, 1: 60-61.

⁴⁷ Debûsî, *Takvîm*, I: 61.

⁴⁸ Semerkindî, *Mîzân*, 2: 739.

Eğer yaygınlık kazanan hüküm bilinmesi kat'î bir delile bağlı olan aklî bir mesele ise bu durumda iki seçenek ortaya çıkar.

- İlk seçeneğe göre bilinmesi kat'î bir delile bağlı olan aklî mesele müctehidin bilmekle mükellef olmadığı bir husus olur. Örneğin, görüş birliğine varılan ve yaygınlaşan mesele Ebû Hureyre en faziletlidir ya da Enes b. Mâlik en faziletlidir gibi müctehidin bilmekle yükümlü olmadığı bir husus ise bu durumda müctehidin sükûtu ve var olan bu görüşe itiraz etmemesi icmâ'ın göstergesi sayılmaz. Zira bu sükût onların yaygınlaşmış olan görüşe rıza gösterdiklerine delâlet etmez. Çünkü müctehid bu görüşü bilmekle de bu bilginin doğruluğunu araştırmakla da yükümlü değildir. Bu görüşün doğruluğunu araştırmakla yükümlü olmadıklarına göre de bu konuda bilgi sahibi olmamaları mümkündür. Bu bilgi eksikliğinden dolayı kınanmazlar. Bu durumda müctehidin bilgi sahibi olmadığı bir meselede, o konuda ifade edilen hüküm yanlışta olsa, görüşünü ifade etme yükümlülüğü yoktur. Dolayısıyla müctehidin hakkında bilgi sahibi olmadığı ve konu hakkında bilgi sahibi olmakla da mükellef olmadığı bir konuda sükût etmesi onun bilginin doğruluğunu kabul ettiği anlamına gelmez ve bu sükût icmâ'ın gerekçesi olamaz.⁴⁹

- İkinci seçeneğe göre bilinmesi kat'î bir delile bağlı olan aklî mesele müctehidin bilmekle mükellef olduğu bir husus olur. Böyle bir meselenin hükmü yaygınlaşmışsa ve müctehidlerin bir kısmı görüşünü açıkça ifade ederken bir kısım müctehid ise sükût etmişse bu sükût müctehidin o mesele hakkındaki hükme razı olduğuna delâlet eder ve icmâ gerçekleşmiş olur. Çünkü görüş birliğine varılan hüküm hatalı ise ve ictihad ehli olanlar buna itiraz etmiyorlarsa kendilerine vacip olan kötülükten nehyetme görevini yapmamış olurlar. Şâri' ise Muhammed ümmetini iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme görevini yaptıkları için övmüş ve Muhammed (s.a.v) ümmetinin bu vazifeyi yerine getirdiğine şahitlik etmiştir.⁵⁰ Bundan dolayı müctehidlerin toplu olarak kötülüğü nehyetme görevini yapmamaları düşünülemez. Ve hatalı bir görüşün yayılması ve bu görüşü reddeden bir görüş sahibinin ortaya çıkmaması ümmetin hata ve dalâlet üzerine birleşmeleri anlamına gelir. Rasûlullah (s.a.v) ise " لا تجتمع أمتي على ضلالة " ⁵¹ hadisi ile ümmetinin dalâlet üzerine birleşmeyeceğini bildirmiştir.⁵²

İcmâ'a Konu Olan Meselenin İctihâdî Bir Mesele Olması

Eğer yaygınlık kazanan hüküm amel konuları ile ilgili olan ictihadi bir mesele ise müctehid hata da isabet te eder diyen Ehl-i sünnet âlimlerine göre müctehidin suskunluğu rızaya delâlet eder ve icmâ meydana gelmiş olur. Çünkü müctehidin yaptığı ictihatta hata olabileceği görüşünü savunan bu gruba göre her meselede Allah katında tek bir doğru hüküm vardır. Allah katında doğru olan hükümde karar kılanlar isabet etmiştir başka bir hükme ulaşanlar ise hata etmişlerdir. Dolayısıyla ifade edilen hüküm hatalı olabilir. Bu durumda

⁴⁹ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 739-740.

⁵⁰ "كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ " Âli İmran: 3/110.

⁵¹ İbn Mâce, *Fiten*: 8.

⁵² Semerkandî, *Mîzân*, 2: 740-741.

müctehidlerin duymuş oldukları hatalı görüşü reddetmekten kaçınmaları ve sükût etmeleri doğru olmaz. Bu sebeple müctehidin bir hüküm hakkında sükût etmesi zarûfî olarak o hükme razı olduğuna ve o hükmü doğru kabul ettiğine delâlet eder. Semerkandî'nin de dâhil olduğu Hanefîlerin genelinin görüşü bu yöndedir.⁵³

Semerkindî, bütün müctehidlerin doğruya isabet edeceği görüşünü savunanların ise, kendi aralarında ihtilafı olsa da, sükûtî icmâ'ın hüccet olmayacağı görüşünü benimsediklerini söyler.⁵⁴ Semerkandî, sükûtî icmâ'ın delil olabileceği görüşünü şu şekilde temellendirir:

“Âdemoğlu için kullanılan insan ismi ve deve, koyun, inek ve benzeri bütün hayvan isimleri örneklerinde olduğu gibi cins isimleri bize hakiki anlamda bütün fertlerin tek tek ifade etmeleriyle değil yaygınlaşmış sözler olarak ulaşır. Yine et, ekmek, su ve nar gibi çeşit isimleri bize yaygınlaşmış sözler olarak ulaşırlar. Her kim fertlerin büyük bir kısmının bu isimleri ifade etmesi ve kalan kısmının sükûtunu yeterli görmez ve ayrı ayrı bütün fertlerin bu isimleri ifade etmesi gerektiği şartını koşarsa insanın insan diye isimlendirilmesini ya da hayvanın hayvan diye isimlendirilmesini kabul etmemiş olur. Çünkü bu çeşit ve cinslerin bu şekilde isimlendirildiği tek tek her bir fertten duyulmamıştır. Bu sebeple akıl sahipleri herhangi bir konuda icmâ edilebilmesi için icmâ'a katılan her bir ferdin kavli olarak görüşünü ifade etmesinin şart olmadığına icmâ ederler.”⁵⁵

Sonuç olarak Debûsî ve Semerkandî, müctehidlerin bir kısmının açıkça görüşünü ifade etmesi bir kısmının ise sükût etmesi ile meydana gelen icmâ'ın hüccet olduğu görüşünü savunurlar. Ancak Debûsî, sükûtî icmâ'yı kısımlara ayırmazken Semerkandî sükûtî icmâ'yı icthadi meselelerdeki sükûtî icmâ ve bilinmesi kat'î delile dayanması gereken aklî meselelerdeki sükûtî icmâ diye iki kısma ayırır. Aklî meselelerdeki sükûtî icmâ'yı ise müctehidin bilmekle yükümlü olduğu meselelerdeki sükûtî icmâ ve müctehidin bilmekle yükümlü olmadığı meselelerdeki sükûtî icmâ diye iki kısma ayırır. Semerkandî'ye göre müctehidin bilmekle yükümlü olmadığı meselelerdeki sükûtî icmâ'ın göstergesi olmazken müctehidin bilmekle yükümlü olduğu meselelerdeki sükûtî icmâ müctehidin o hükme rızasına delâlet eder ve bu sükût ile icmâ gerçekleşmiş olur. Müellif, icthadi meselelerdeki sükûtun ise müctehidin rızasının delili olduğunu ve bu sükût ile icmâ'ın gerçekleşeceğini söyler.

Debûsî ve Semerkandî, sükûtî icmâ'ın hüccet olmayacağı görüşünü benimseyenlerin görüşlerini kanıtlamak için zikrettikleri bazı örneklerle yer vererek bunları cevaplandırır.

Bu örneklerden biri şu misaldir:

Hz. Ömer, beytü'l-malda bulunan ve ganimetlerin dağıtılmasından kalan müslümanların malları hakkında sahabe ile istişare etmiş, sahabe ihtiyaç duyulana kadar fazlalık olan bu malın beytü'l-malda tutulması gerektiği yönünde görüş

⁵³ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 740-741; Bilal Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 218-219.

⁵⁴ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 742.

⁵⁵ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 746.

bildirmişlerdir. Hz. Ali bu topluluğun arasında bulunmasına rağmen konu hakkındaki görüşünü ifade etmez. Hz. Ömer, Hz. Ali den konu hakkındaki görüşünü sorduğunda Hz. Ali, malın müslümanlar arasında dağıtılması gerektiğini söyler. Sükûtî icmâ'ın delil olmayacağı görüşünü benimseyenler bu örnekte de olduğu gibi kişinin çoğunluğun görüşüne katılmasa da susmasının caiz olduğunu ve dolayısıyla sükûtun rıza göstergesi olmayacağı görüşünü savunurlar. Zira onlara göre sükût delil olsaydı Hz. Ali den görüşünü açıklaması istenmezdi.⁵⁶

Debûsî'ye göre Hz. Ali topluluğun görüşü olan ganimet malının beytü'l-malda bekletilmesi görüşünü güzel bulduğu için susmuştur. Kendi görüşü sorulduğunda ise daha iyi bir seçenek olarak ganimet malının dağıtılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Hz. Ali'nin emanetin elden çıkarılmasının gerekliliği görüşü ihtiyata göre davranmak anlamına gelir. İhtiyata göre davranmak ise daha güzeldir. Dolayısıyla her iki görüşün de doğru olduğu ve bu görüşlerden birinin daha iyi bir seçenek olduğu durumlarda kişinin görüşünü bildirmesi zorunlu değildir ve susmak caizdir. Bu tür durumlardaki suskunluk ortaya çıkan görüşün hasen olduğuna delâlet eder. Ancak tek başına sükût kişinin o görüşü onayladığına delâlet etmez. Zira bu sükût söylenenler hakkında düşünme ve konu hakkında bir karara varmak için de olabilir.⁵⁷

Semerkandî'ye göre de bu haber sükûtî icmâ'ın hüccet olmayacağının delili olamaz. Çünkü Hz. Ali, konu hakkında düşünmek için susmuş olabilir. Ve bir hüküm hakkında düşünmeye yetecek kadar sürenin geçmesi gerekir. Yine Semerkandî'ye göre Hz. Ali kendi görüşünü daha faziletli görürken karar kılınan görüşün de faziletli bir görüş olduğu kanaatine sahip olabilir. Ve bu tür durumlarda sükût caizdir.⁵⁸

Bu konuda verilen diğer örnek ise İbn Abbas'ın miras paylaşımında avli⁵⁹ doğru bulmamasına rağmen susmasıdır. Ona bu görüşü Hz. Ömer'in yanında niye ifade etmediği sorulduğunda ise İbn Abbas, Hz. Ömer den çekindiği için görüşünü ifade etmediğini söylemiştir. Sükûtî icmâ'ın hüccet olmadığı görüşünü benimseyenler bu rivayet örneğinde olduğu gibi sükûtun korkudan kaynaklanmış olabileceğini ve dolayısıyla rızaya delâlet etmeyeceğini söylerler.⁶⁰

Debûsî'ye göre bu rivayet sahih değildir. Zira Hz. Ömer, İbn Abbas'ı sahabenin birçoğundan üstün görmekteydi. Hz. Ömer, İbn Abbas'ın görüşlerine başvurur, onu över ve onun icihadlarını güzel bulurdu. Ve İbn Abbas, birçok meselede Hz. Ömer'in görüşlerine karşı çıkmıştır. Bu rivayet doğru kabul edilse bile İbn Abbas'ın Hz. Ömer'i dinde, fıkhıta ve re'y de kendisinden daha üstün olduğunu kabul ederek onunla tartışmaktan çekinmesi şeklinde te'vil edilmelidir.

⁵⁶ Debûsî, *Takvîm*, 1: 63; Semerkandî, *Mîzân*, 2: 743-744.

⁵⁷ Debûsî, *Takvîm*, 1: 63.

⁵⁸ Semerkandî, *Mîzân*, 2: 747.

⁵⁹ Hisseler toplamının ortak paydadan büyük olduğu miras meselesi. Bkz.: Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 38.

⁶⁰ Debûsî, *Takvîm*, 1: 61-62; Semerkandî, *Mîzân*, 2: 744.

Dolayısıyla bu rivayet İbn Abbas'ın reddettiği bir görüşe rağmen susmuş olduğunun delili olmaz.⁶¹

Semerkindî'ye göre ise bu hadis te'vil edilerek anlaşılmalıdır. Çünkü Hz. Ömer hak olanı kabul etmede başkalarından daha hoşgörülü biriydi. Durum böyleyken nasıl olurda onun huzurunda doğru olanın ifade edilmesinden korkulur. Ve başka meselelerde İbn Abbas'ın, Hz. Ömer'e muhalefet ettiği Hz. Ömer'in ise onu bundan nehyetmediği hatta 'araştır ey araştıracı' dediği rivayet edilir. Bu sebeple bu hadisin İbn Abbas'ın ilminin çokluğu ve yaşının büyüklüğü dolayısıyla Hz. Ömer'e saygı duyduğu için onunla tartışmaktan kaçındığı şeklinde te'vil edilmesi gerekir. Bu tür durumlarda tartışmadan kaçınmak caiz hatta müstehaptır.⁶²

Dolayısıyla her iki müellife göre de sükûtî icmâ diğer icmâ türleri gibi hüccettir ve karşıt görüş sahiplerinin bu görüşü çürütmek için zikrettikleri deliller sükûtî icmâ'ın delil olmadığı görüşünü kanıtlamaz.

4. İcmâ'nın Hükümü

Usul âlimlerinin çoğunluğu icmâ'ı hüküm tespitinde bir delil olarak kabul ederken içlerinde Haricîler, Mûtezilî Nazzâm (ö. 231/845) ve İmamiyye Şiasına mensup âlimlerinde dâhil olduğu bazı âlimler icmânın hüküm tesbitinde bir hüccet olarak kabul edilemeyeceği görüşünü benimserler.⁶³ Her iki grupta görüşlerini ispat etmek için kitap, sünnet ve akıl delillerinden örnekler zikrederler.⁶⁴

Debûsî'ye göre icmâ Rasûlullah'tan (s.a.v) duyulan haber ve kitabın ayeti gibi ilmi zorunlu kılan delillerden biridir.⁶⁵ Ve icmâlarının hüccet oluşu Muhammed (s.a.v) ümmetine has kılınmış bir özelliktir. Mecusiler, Hristiyanlar ve Yahudiler batıl olan şeyler üzerine icmâ ettikleri için icmâları hüccet olmaz. Ancak Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.v) ümmetini batıl üzere icmâ etmekten korumuştur. Zira ayette '*Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*'⁶⁶ buyrulur. Allah Teâlâ ayette mü'minleri küfür ve bâtılın karanlığından imanın nuruna ve doğru yola yönelttiğini söyler. Eğer mü'minlerin bâtıl üzerine icmâ etmeleri caiz olsaydı karanlıkta kalmış olurlardı. Bu ise Allah Teâlâ'nın haber verdiğinin aksine bir durum olurdu ki bu caiz değildir.

Başka bir ayette ise Allah Teâlâ '*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz*'⁶⁷ buyuruyor. Ayette Mü'minler için "كَيْرٌ" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime ism-i tafdil olduğundan en hayırlı anlamına gelmektedir. Mü'mimler'in

⁶¹ Debûsî, *Takvîm*, 1: 62; Erdoğan Sarıtepe, "Debûsî'nin Delil Anlayışı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 104.

⁶² Semerkandî, *Mîzân*, 2: 748.

⁶³ Yunus Vehbi Yavuz, *İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcmâ*, (Bursa: Feyiz Yayınları, 2008), 141; Ali Pekcan, *Klasik Usul Düşüncesinde İcmâ Doktrini*, (Konya: Yediveren Kitap, 2009), 101.

⁶⁴ İki grubun delilleri için bk. Pekcan, *Klasik Usul Düşüncesinde İcmâ Doktrini*, 101-109; Yavuz, *İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcmâ*, 142-157

⁶⁵ Debûsî, *Takvîm*, 1: 41; Debûsî, *Takvîm*, 1: 50.

⁶⁶ Bakara: 2/257.

⁶⁷ Âli İmran: 3/110.

en hayırlı olmaları ise doğru olanla beraber olmaları sebebiyledir. Dolayısıyla 'en hayırlı olma' sıfatı mü'minlerin toplu olarak karar verdiklerinde Allah katında hak olanı bulacaklarına delâlet eder. Ayetin devamında Allah Teâlâ 'iyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoysunuz' buyurur. Ayette ma'ruf ve münker kavramları mutlak olarak kullanılmıştır. Bu da ayette kullanılan ma'ruf ve münker kavramları ile aynı zamanda Allah katında da ma'ruf ve münker olanın kastedildiği anlamına gelir. Müctehidin kendi re'yi ile ulaştığı ma'ruf ve münker bilgisi ise aynı zamanda Allah katında da ma'ruf ve münker olan değildir. Bu yönüyle bu ayet mü'minlerin mutlak ma'rufu emrettikleri ve mutlak münkeri nehyettikleri beyan edilir. Dolayısıyla mü'minlerin en hayırlı ümmet olma sebepleri toplu olarak hareket ettiklerinde ma'ruf ve münkeri doğru olarak tespit etmeleridir. Bu da onların icmâ ile ulaştıkları bilginin doğru olması gerektiği sonucunu doğurur.⁶⁸

Müellifin konu hakkında zikrettiği diğer bir delil ise '*İnsanlara şahit olasınız diye*'⁶⁹ ayetidir. Bu ayette Allah Teâlâ, mü'minlerin insanlık için şahitler olduğunu söyler. Şahit ise bilgi kaynaklı konuştuğu için sözü hüccet olan kişidir. Debûsî'ye göre bu ayet şahit konumunda olduğu bildirilen mü'minlerin insanlarla ilgili hükümlere dair bilgisi olduğuna delâlet eder. Bu sebeple mü'minlerin Allah hakkı hususundaki sözleri insanlar için delildir. Allah Teâlâ ise hükümlerin hakikatini en iyi bilendir. Bir delilin Allah'ın hükmünün delili olabilmesi de ancak o delilin kesin bilgi ifade etmesi durumunda mümkün olur.⁷⁰

Şu durumda Debûsî'ye göre, Muhammed (s.a.v) ümmeti âlimlerinin şartlarına uygun olarak meydana gelen icmâları bilgiyi zorunlu kılan kat'îlik ifade birer delildir. Ancak delil olma kuvveti açısından en kuvvetli icmâ sahabenin sarîh icmâ'dır. Daha sonra sahabenin bir kısmının açık olarak görüşünü beyan ettiği bir kısmının ise sükûtuyla oluşan icmâ gelir. Sahabeden sonraki herhangi bir neslin kendilerinden önceki dönemlerde hakkında görüş bulunmayan bir meseledeki icmâları ise ifade ettiği bilgi değeri açısından ilk iki icmâ türünden daha zayıftır. Ancak bu üç icmâ türü de kat'î bilgiyi gerektirir ve bu şekillerden herhangi biriyle gerçekleşecek icmâ'a uymak vacip muhalefet etmek ise haram olur.⁷¹ İcmâ'nın önceki asırlarda yaşayan âlimlerin ihtilaf ettikleri bir hükümde olması durumunda bu icmâ ile şüphe barındırmayan kat'î bilgi elde edilemez. Bu icmâ türü hüccet olma kuvveti açısından en düşük derece de olan icmâ türüdür.⁷²

Semerkandî'ye göre de icmâ kesin bilgi gerektiren delillerdendir. Müellif, görüşünü temellendirmek için kitap ve sünnetten birçok örnek zikretmiştir;⁷³

⁶⁸ Debûsî, *Takvîm*, 1: 50-51.

⁶⁹ Bakara: 2/143.

⁷⁰ Debûsî, *Takvîm*, 1: 52.

⁷¹ Debûsî, *Takvîm*, 1: 51; Debûsî, *Takvîm*, 1: 68; Mübarek el-Misrî Muhammed, "Ârâu'l-İmam ed-Debûsî el-Uşûliyye fî Kütübihî'l-Uşûliyye ve Eserüha fî'l-Furui'l-Fıkhiyye" (Doktora Tezi, Um Durman Üniversitesi, 2008), 221; Sarıtepe, *Debûsî'nin Delil Anlayışı*, 111.

⁷² Debûsî, *Takvîm*, 1: 73.

⁷³ Semerkandî'nin zikrettiği örneklerin tamamı için bk. Semerkandî, *Mizân*, 2: 775-780.

Örneğin 'Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız'⁷⁴ ayetinde Allah Teâlâ mü'minleri iyiliği emreden kötülükten alıkoyan kişiler olarak tarif etmiştir. Eğer icmâ ile ulaştıkları bilgi doğru olmasaydı mü'minler kötülüğü emreden iyilikten alıkoyan insanlar olurlardı ki bu Allah Teâlâ'nın verdiği haberin hilafına olurdu. Böyle olması ise mümkün değildir.⁷⁵

Müellifin zikrettiği diğer bir örnek ise 'İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık'⁷⁶ ayetidir. Bu ayette Allah Teâlâ mü'minler topluluğunu adâlet sıfatı ile tavsif etmiştir. Adâlet ise dinde istikamet üzere olmayı ve doğru olanı yapmayı gerektirir. Eğer mü'minlerin hepsinin doğru olanı terk etmeleri caiz olsaydı Allah Teâlâ'nın mü'minlerin doğru üzere oldukları yönündeki şahitliği yalan olurdu ki bu mümkün değildir.

Semerkindî, mü'minler içinde fâsıkların ve asilerin de bulunduğu itirazına ise 'Allah Teâlâ'nın mü'minlerin hepsini tek tek adâlet vasfı ile tavsif etmediğini ancak mü'minlerin herhangi bir hükümde ittifak etmeleri durumunda mü'min topluluğunu adâlet vasfıyla sıfatlandığını' söyler. Ve Allah Teâlâ, bu ayette mü'minlerin şahit olmakla sıfatlandırmıştır. Şahit ise hakiki anlamda doğru olanı haber verene denir. Yalancı kimse ise şahit olarak isimlendirilemez. Dolayısıyla mü'minlerin toplu olarak vermiş oldukları haber doğru haberdur.⁷⁷

Bu konuda müellifin zikrettiği diğer örnek ise 'Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Rasûlullah'a karşı çıkan ve mü'minlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız'⁷⁸ ayetidir. Bu ayette Allah Teâlâ, mü'minlerin yolu dışında bir yolu benimseyenleri şiddetli bir şekilde uyarmıştır. Mü'minlerin yolu ise onların icmâ ile doğru kabul edip amel ettikleri hükümlerdir. Mü'minlerin icmâsı kat'î bir şekilde amel etmeyi gerektirmeseydi Allah Teâlâ mü'minlerin yolu dışında bir yolu benimseyenleri şiddetli bir şekilde uyarırmazdı. Ve Allah Teâlâ, uyarımayı hak etme açısından Rasûlullah'a (s.a.v) karşı çıkmayı ve mü'minlerin yolu dışında bir yol benimsemeyi bir tutmuştur. Rasûlullah'a (s.a.v) karşı çıkmadan kaçınılması kat'î bir şekilde vacip olduğuna göre mü'minlerin yolu dışındaki bir yola uymayı terk etmek te kat'î bir şekilde vaciptir.⁷⁹

Dolayısıyla Semerkindî'ye göre mü'minlerin icmâsı ile doğruluğu kesin olan bilgi elde edilir. Ve icmâ ile elde edilen bu bilgi ile amel etmek vaciptir. Ona göre, icmâ ile elde edilen bilgiye muhalif olmak Rasûlullah'a (s.a.v) muhalif olmak gibidir. Bu sebeple hangi asırda olursa olsun Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan âlimlerin icmâsı ile elde edilen bilgi doğrudur ve mutlak bir hüccettir. İcmâ ile bir meselenin hükmünün vacipliğine, helal ya da haram oluşuna karar verilebilir. İcmâ ile belirlenen hüküm ise kat'îlik ifade eder.

⁷⁴ Âli İmran: 3/110.

⁷⁵ Semerkindî, *Mîzân*, 2: 775-776.

⁷⁶ Bakara: 2/143.

⁷⁷ Semerkindî, *Mîzân*, 2: 776-777.

⁷⁸ Nisa: 4/115.

⁷⁹ Semerkindî, *Mîzân*, 2: 777.

Ancak bir konuda fiili icmâ meydana gelirse bu icmâ o fiilin hasen olduğuna delâlet eder ve o fiili işlemek müstehab olur. Bu tür icmâda o fiilin vacipliğine delâlet eden bir karîne olmadıkça yalnızca fiilin yapılması vacipliğe delâlet etmez.⁸⁰

Sonuç

Sonuç olarak Debûsî, icmâyı ifade ettiği bilgi değeri açısından dört kısma ayırmış bu bunlardan sahabenin sarîh icmâ'nın en güçlü icmâ türü olduğunu sahabenin bir kısmının sükûtuyla katıldığı icmâ türünün ise ifade ettiği güç bakımından sahabe icmâ'ından sonra geldiğini ifade etmiştir. Debûsî, bu iki icmâ türünden sonra ise sahabeden sonraki bir dönemde hakkında daha önceki dönemlerde görüş bulunmayan bir hükümdeki icmâ'ın geldiğini ifade eder. Ancak Debûsî'ye göre bu üç icmâ türü de uyulması zorunlu olan kat'î bilgiyi gerektirir. Ona göre icmâ'ın en zayıf türü olan önceki asırlarda hakkında ihtilaf edilen bir hükümde meydana gelen icmâ ile ise kat'î bilgi elde edilemez. Dolayısıyla Debûsî, icmâ'ın bağlayıcılık derecesini icmâ edenlerin kim olduğu, icmâ'ın gerçekleşme biçimi ve icmâ'ın rivayet şekli gibi unsurları da dikkate alarak dört kısma ayırmış ve bu dört kısımda yer alan icmâ türlerinin ifade ettikleri bilgi değerini izah etmiştir. Debûsî, tarafından yapılan bu derecelendirmenin kendisinden sonra gelen Hanefî usulcülerin çoğu tarafından kabul edildiği söylenebilir.

Semerkandî ise icmâ'ın kısımlara ayrılmasını ve icmâ'ın bazı çeşitlerinin kat'î bilgi ifade etmeyeceği görüşünü doğru bulmaz. Ona göre icmâ kat'î bilgi gerektirir. Ancak Semerkandî'nin de sahabenin icmâ'nı diğer icmâ çeşitlerinden üstün tuttuğu söylenebilir. Zira o, asıl icmâ'ın Allah Teâlâ'nın icmâları mutlak hüccet olsun diye kendilerini dalâletten koruduğu sahabe icmâ'ı olduğunu söyler. Ve Semerkandî, vacipliğe delâlet eden bir karîne bulunmadıkça yapılması müstehab olan fiili icmâ diye bir icmâ çeşidinden bahseder. Dolayısıyla her ne kadar icmâ'ın mertebelere ayrılmasına karşı çıksa da kendisi de böylece icmâ'ı ifade ettikleri bilgi değeri açısından sınıflandırmış olur.

Ayrıca iki müellif, icmâ konusunun en çok tartışılan meselelerinden biri olan sükûtu icmâ'nın hüccet olmayacağı görüşünü benimseyenlerin görüşlerini aktararak farklı gerekçelerle de olsa bu görüşün yanlış olduğunu ispat etmeye çalışırlar. Bu da Hanefî usul düşüncesinin gerekçelendirilmesi açısından –Hanefî usulüne-zenginlik katar.

Kaynakça

Aybakan, Bilal. *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi", *DİA*. 16: 1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bedir, Murtaza. *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi*, İstanbul: Dem, 2017.

⁸⁰ Semerkandî, *Mizân*, 2: 771.

el-Buhâri, Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrar 'an usûli fahru'l-islâm el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Debûsî, Ebu Zeyd. *Takvîmü usûli'l-fıkh ve tahdidü edilleti's-şer'*. thk. Abdu'l-Celil el-Ata. 2 cilt. Dimaşk: Daru'n-Nu'man li'l-Ulum, 2005.

el-İtkânî, Kıvamü'd-Din Emir Kâtip, *et-Tebyîn* (Ahisketî'nin Müntehab Adli Eseri'nin Şerhi) thk. Nasır Mustafa Osman. 2 cilt. Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 1999.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Esen, Bilal. *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012.

Hazne, Heyssem. *İhtilafu'l-Uşuliyeye Beyne Medreseti'l-Irak ve Semerkant ve Eserüha fi Fikhi'l-Hanefî*. Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004.

İbn Emîri'l-Hâcc, Muhammed b. Hasan, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*. Tsh. Mahmut Muhammed Ömer. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.

İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1300(h.).

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn, *et-Tahrîr* (Emir Padişah'ın, Teysîrü't-Tahrîr'i içinde). 4 cilt. Mekke: Daru'l-Baz, t.s.

Keleş, Ekrem. *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.

Köksal, A. Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kafi. "Usûl-i Fıkıh". *DİA*. 42: 201-210. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Molla Hüsrev, Mehmed Efendi, *Fıkıh usûlü Mirkatü'l-Vusûl Tercümesi ve Şerhi*, trc. Haydar Sadıkoğlu. İstanbul: Özgü Yayınevi, 2012.

Muhammed, Mübarek el-Misrî. *Ârâu'l-İmam ed-Debûsî el-Uşûliyye fi Kütübîhi'l-Uşûliyye ve Eserüha fi'l-Furui'l-Fikhiyye*. Doktora Tezi, Um Durman Üniversitesi, 2008.

Pekcan, Ali, *Klasik Usul Düşüncesinde İcmâ Doktrini*. Konya: Yediveren Kitap, 2009.

Sarıtepe, Erdoğan. *Debûsî'nin Delil Anlayışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.

Semerkindî, Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'icil-'ukûl*. thk. Abdülmelik Abdurrahman es- Sa'di. 2 cilt. Mekke: Matbaatü'l-Hulud, 1987.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme, *Uşûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, 2 cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Şimşek, Murat. *Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik Tarih ve Usul*. Konya: Aybil Yayınları, 2014.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcma*. Bursa: Feyiz Yayınları, 2008.